

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

Мета розділу: вивчення основних понять, особливостей, завдань та послідовності проведення екологічного аудиту на підприємстві.

1. Основні поняття екологічного аудиту

Екологічний аудит – це відносно новий ринковий механізм природокористування. В Україні основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання визначає Закон « Про екологічний аудит». Положення цього Закону поширюються на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та видів діяльності.

Екологічний аудит - це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Відносини у сфері екологічного аудиту в Україні регулюються, крім Закону „Про екологічний аудит ”, Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" , іншими актами законодавства та державними стандартами України. З метою зниження антропогенної і техногенної діяльності на довкілля в Україні запроваджено різні форми державного контролю і перевірки відповідності вимогам охорони навколишнього природного середовища, а саме: екологічна експертиза, оцінка впливу на навколишнє природне середовище (ОВНПС), екологічна інспекція та екологічний аудит.

В таблиці 8.1 наведено відмінності між екологічною експертизою, екологічною інспекцією, оцінкою впливу на навколишнє природне середовище (ОВНПС) та екологічним аудитом.

Таблиця 8.1.

Відмінності між екологічною експертизою, інспекцією та аудитом

Форми екологічного контролю	Функції	Джерела фінансування	Об'єкти контролю	Суб'єкти контролю
Екологічна експертиза	Державні, природоохоронні, проведення екологічних досліджень	Державний та місцевий бюджет	Проекти, документація, об'єкти будівництва, господарські рішення.	Міністерство охорони НПС, Міністерство охорони здоров'я, органи місцевої влади, громадські організації

Оцінка впливу на НПС	Державні, природоохоронні, прогнозування і оцінка відповідності проектів	Державний та місцевий бюджет, кошти замовників	Проектні рішення, програми, інвестиційні пропозиції, громадські рішення	Державні та приватні організації, що мають ліцензії для розробки ОВНС
Екологічна інспекція	Державні, природоохоронні, з проведення екологічних досліджень	Державний бюджет, відрахування	Земля, надра, водні ресурси, повітря, рослини. Тваринний світ, території ПЗФ, підприємства	Державна екологічна інспекція, Міністерство охорони НПС, органи прокуратури, спеціально уповноважені державні органи в галузі охорони НПС
Екологічний аудит	Незалежні, еколого-інвестиційні, природоохоронні.	Кошти замовника	Інвестиційні і приват. програми і проекти, кредитні	Ліцензовані і незалежні екоаудиторські фірми, екоаудитори.

Екологічний аудит проводиться на підставі договору між замовником та виконавцем, укладеного відповідно до вимог Закону «Про екологічний аудит» та інших нормативно-правових актів.

Виконавці екологічного аудиту несуть визначену законом та договором відповідальність перед замовником за виконання визначених договором зобов'язань та достовірність висновків екологічного аудиту.

При проведенні обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересований орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, відповідний договір укладається після письмового погодження з керівником або власником об'єкта екологічного аудиту.

Об'єктами екологічного аудиту є:

- підприємства, установи, організації;
- система управління навколишнім середовищем;
- інші об'єкти, згідно законів.

Суб'єктом екологічного аудиту є:

- замовники;
- виконавці екологічного аудиту.

Замовниками екологічного аудиту є:

- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- керівники або власники об'єктів екологічного аудиту;
- юридичні та фізичні особи.

2. Основні завдання і типи екологічного аудиту

Екологічний аудит як функція системи екологічного управління спрямований на підвищення її ефективності шляхом оцінки функціонування системи і проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської діяльності.

Залежно від об'єкта аудиту визначається його тип, зміст потрібної інформації, досвід і кількість фахівців, які залучаються.

Об'єктом екологічного аудиту може бути ступінь відповідності функціональної діяльності підприємства нормативно-правовим актам у галузі охорони навколишнього середовища.

Існують типи екологічного аудиту:

- екологічний аудит стану ділянки підприємства – встановлення рівня її забруднення;
- екологічний аудит виробничих підприємств – перевірку діяльності у сфері дотримання нормативів і розпоряджень з охорони навколишнього природного середовища;
- екологічний аудит територій адміністративного району, міста, населеного пункту, басейну річок – оцінка природно-кліматичних умов, природно-ресурсного потенціалу, геологічних, гідрогеологічних умов – аналіз екологічного стану територій;
- екологічний аудит продукції на стадії маркетингових досліджень – передбачає з'ясування її життєвого циклу для розроблення заходів з поліпшення її екологічних і економічних показників, розширення ринку збуту;
- екологічний аудит системи екологічного менеджменту – визначення слабких складових управлінських рішень та робіт;

Термін проведення екологічного аудиту визначається договором.

Екологічний аудит може виконуватись на замовлення органів нагляду, владних структур як контрольна процедура або як дія у відповідь на запит, що надійшов, наприклад, від громадських організацій. Такий аудит може проводитись і власником підприємства як звичайний елемент екологічного управління для оцінки можливих витрат під час екологічного страхування.

Під час аудиту системи екологічного моніторингу здійснюється аналіз накопичених статистичних даних моніторингу з визначенням потрібної точності вимірів і відповідності проведених вимірів очікуваним характеристикам.

При цьому розглядається: які параметри навколишнього середовища необхідно контролювати і чому; як регулярно слід проводити вимірювання; які використовуються методи, засоби вимірювань, контрольні зразки; як здійснюється добір зразків для аналізу; як обробляються дані вимірів тощо.

Прогнозні оцінки впливу на навколишнє природне середовище здійснюються в межах аудиту для зіставлення з фактичними впливами в процесі реалізації якого-небудь проекту. Параметри порівняння можуть стосуватися природного середовища (викиди в атмосферу, склад і кількість твердих відходів, рівень забруднення підземних вод, рівень радіації тощо), біологічної системи (структура біоспільнот, розміри популяцій, наявність хвороб тощо), людського співтовариства (існуюча інфраструктура, захворюваність населення, стан пам'яток тощо).

Аудит рівня екологічних ризиків передбачає складання переліку потенційно небезпечних об'єктів (технологічні процеси, устаткування, сировина, матеріали), відмова або порушення технології роботи з якими може призвести до негативних впливів на навколишнє середовище, на аналіз чинників, що можуть бути причиною аварій, катастроф.

Об'єктом аудиту можуть бути і фінансові ризики, пов'язані з відповідальністю за порушення допустимих рівнів впливу на навколишнє середовище. При цьому розглядаються встановлені штрафні санкції за екологічні порушення, величина витрат на очищення викидів, рекультивацію земель, можливі компенсаційні виплати за порушення громадських прав тощо.

Основними завданнями екологічного аудиту(рис. 8.1) є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб, відповідно до Закону „ Про екоаудит „та інших актів законодавства України, характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту.

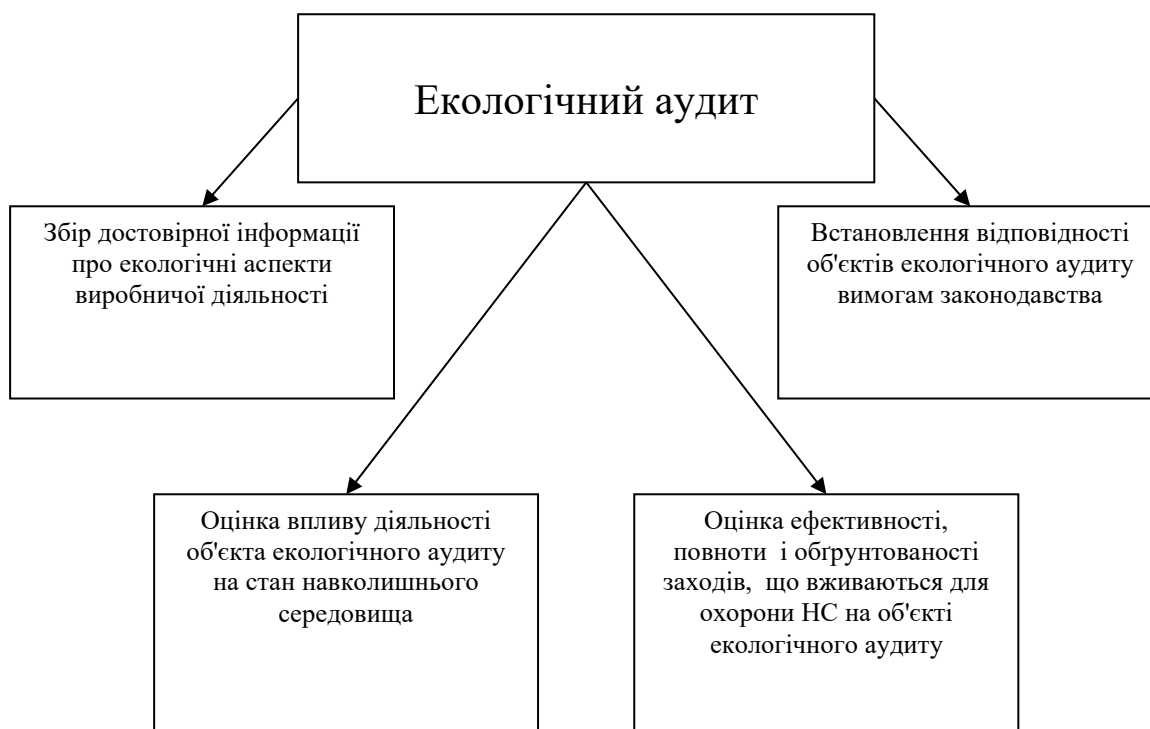

Рис. 1. Основні завдання екологічного аудиту

Основними принципами екологічного аудиту є:

- незалежність;
- законність;
- наукова обґрунтованість;
- об'єктивність;
- неупередженість;
- достовірність;
- документованість;
- конфіденційність;
- персональна відповідальність аудитора.

3. Об'єкт, суб'єкт та сфера застосування екологічного аудиту

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, в разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем управління навколишнім природним середовищем, а також здійснення господарської та іншої діяльності.

Екологічний аудит проводиться:

- в процесі приватизації об'єкта державної власності;
- іншої зміни форми власності;
- зміни власників об'єктів;
- для потреб екологічного страхування;
- при передачі об'єктів у довгострокову оренду;
- сертифікація системи управління навколишнім середовищем.

Екологічний аудит в Україні може бути **добровільним чи обов'язковим**.

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення заінтересованого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України, у таких випадках:

- банкрутство;
- приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
- передача або придбання в державну чи комунальну власність;
- передача у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
- екологічне страхування об'єктів;
- завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону;
- в інших випадках, передбачених законом.

Об'єктами екологічного аудиту є:

- підприємства, установи та організації, їх філії та представництва чи об'єднання, окремі виробництва, інші господарські об'єкти;
- системи управління навколишнім природним середовищем;
- інші об'єкти, передбачені законом.

Екологічний аудит може проводитися щодо підприємств, установ та організацій, їх філій та представництв чи об'єднань, окремих виробництв, інших господарських об'єктів у цілому або щодо окремих видів їх діяльності.

Суб'єктами екологічного аудиту є:

- замовники;
- виконавці екологічного аудиту.

У разі проведення обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересовані органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єктами екологічного аудиту також є керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту.

Замовниками екологічного аудиту можуть бути заінтересовані центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи.

Виконавцем екологічного аудиту може бути юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту відповідно до вимог Закону „Про екологічний аудит ”. Еколого-аудиторська діяльність включає

проведення екологічного аудиту, а також його організаційне, правове, методичне, консультативне та інші види забезпечення.

Критерії екологічного аудиту - вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує висновок щодо об'єкта екологічного аудиту.

Послідовність проведення екологічного аудиту підприємства:

1. Характеристика підприємства

- історія підприємства (зміна власників, територій, шляхів вирішення екологічних проблем, реалізація продукції, аварії та прийняті заходи);
- контролюючі організації (перелік організацій, які можуть контролювати підприємство);
- персонал (управлінській склад, який відповідає за природоохоронну діяльність);
- екологічний стан підприємства (технології, сировина, режим роботи, якість продукції, профілактика аварійних ситуацій);
- результати огляду місцевості (скиди, викиди, аварійні ситуації, забруднення і засмічення території, очисні споруд.

2. Аудит викидів в атмосферу

- стаціонарні джерела забруднення;
- транспорт;
- висновки та рекомендації.

3. Аудит водоспоживання та водовідведення

- водоспоживання;
- водовідведення;
- висновки та рекомендації.

4. Аудит відходів

- викиди в атмосферу;
- осади стічних вод;
- небезпечні матеріали;
- статистична звітність;
- висновки та рекомендації.

5. Загальні висновки

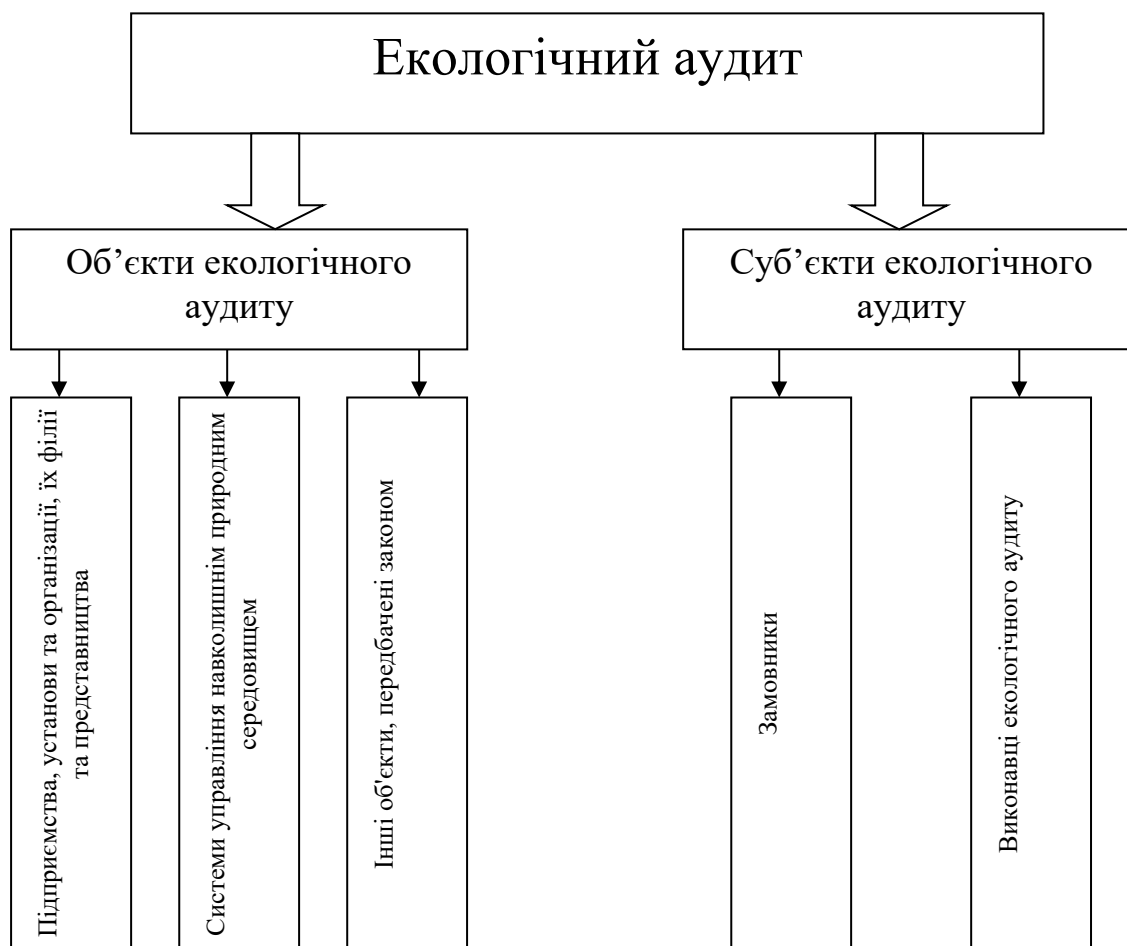

Рис. 2. Об'єкти та суб'єкти екологічного аудиту

До критеріїв екологічного аудиту можуть належати також інші вимоги, визначені законодавством.

Критерії екологічного аудиту визначаються у договорі на проведення екологічного аудиту.

Докази екологічного аудиту - це документально зафіксована інформація щодо діяльності об'єкта екологічного аудиту, яка може бути перевірена. Докази екологічного аудиту використовуються екологічним аудитором для визначення відповідності об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Результати екологічного аудиту подаються у формі звіту про екологічний аудит, який має містити (рис. 8.3):

- загальні відомості про об'єкт та замовника екологічного аудиту;
- підстави для проведення екологічного аудиту, його мету, завдання, програму та обсяг виконаних робіт;
- відомості про виконавців екологічного аудиту;
- перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки на відповідність яким проводився екологічний аудит;

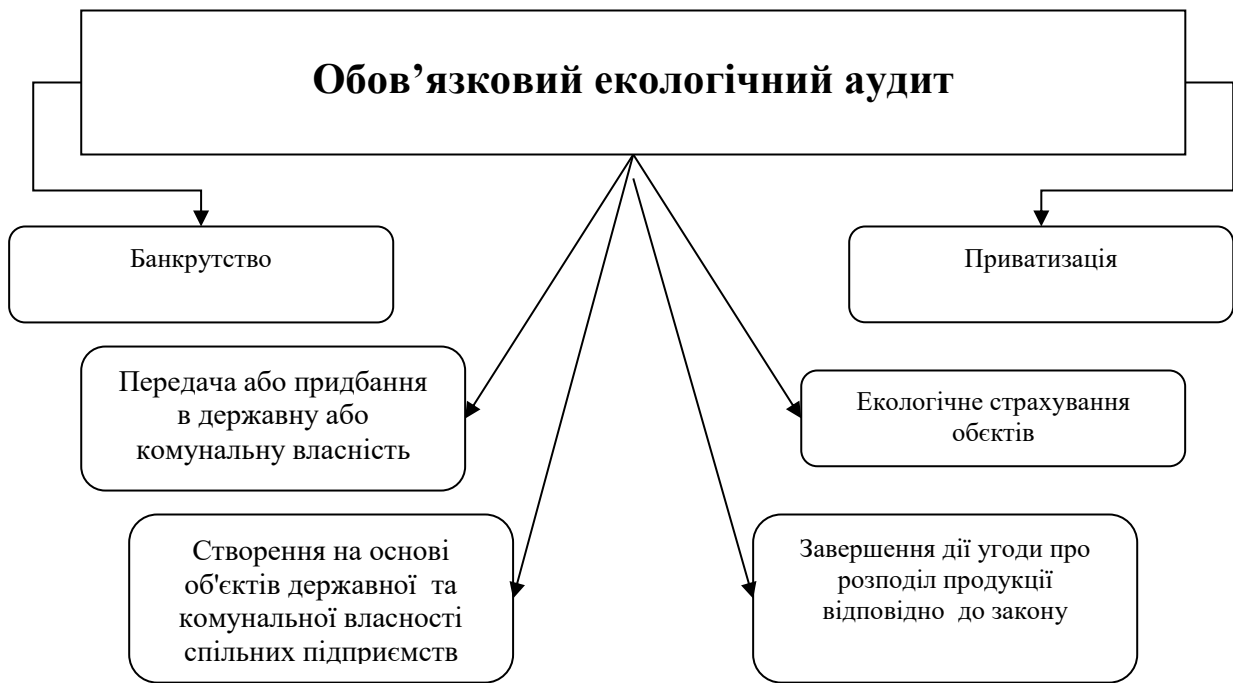

Рис. 3. Умови проведення обов'язкового екологічного аудиту

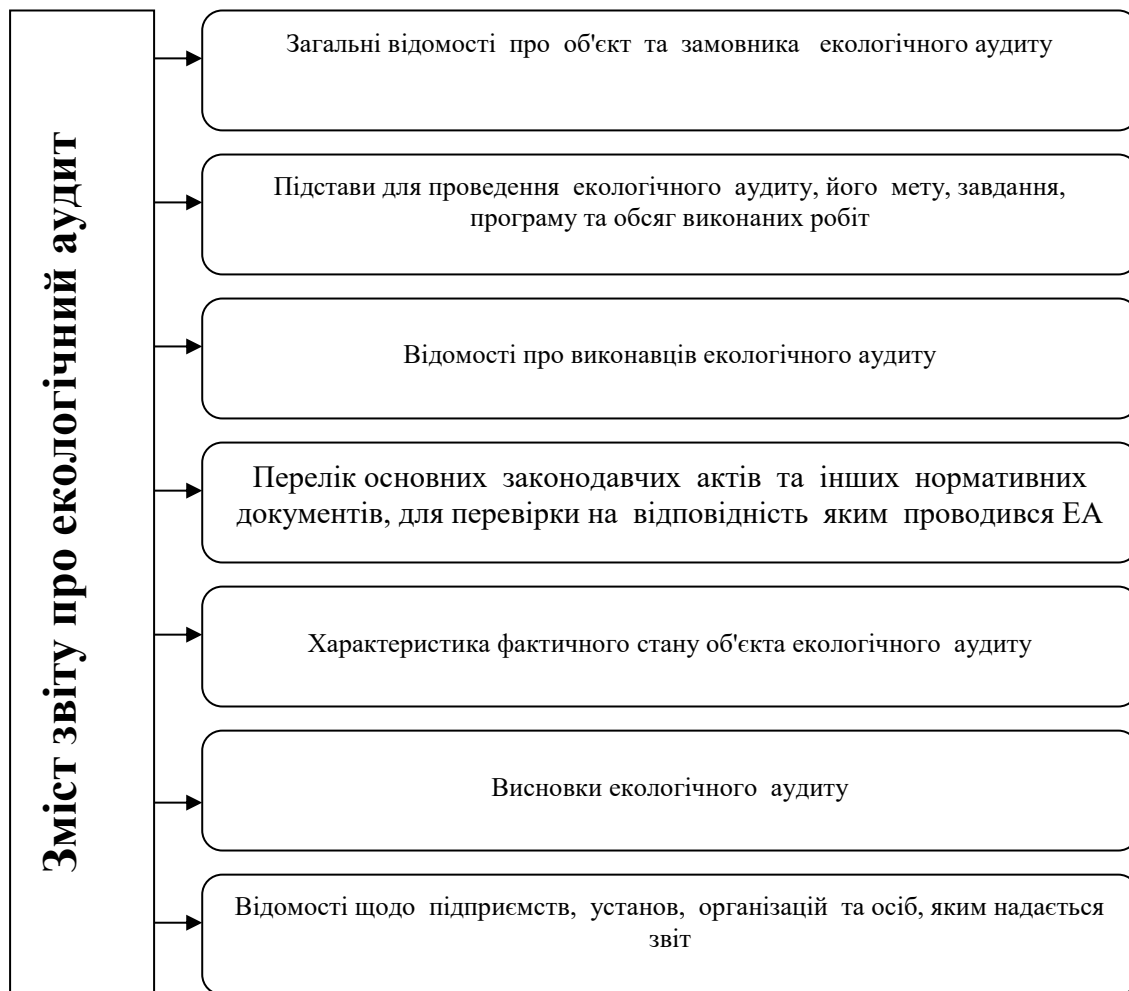

Рис. 4. Звіт про результати екологічного аудиту

- характеристику фактичного стану об'єкта екологічного аудиту, включаючи оцінку ефективності та достатності його природоохоронної діяльності, систем управління навколишнім середовищем, стану природоохоронного обладнання та споруд, зокрема, час установлення, амортизація, придатність; відомості про сплату екологічних зборів і платежів, включаючи стан та можливості їх сплати та заборгованість, збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, стан статистичної та іншої звітності з охорони навколишнього природного середовища на предмет відповідності її фактичним екологічним показникам;

- висновки екологічного аудиту щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавчих актів та інших нормативних документів;

- відомості щодо підприємств, установ, організацій та осіб, яким надається звіт.

Звіт про екологічний аудит може містити рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей.

Звіт про екологічний аудит є власністю його замовника і підставою для прийняття ним відповідних рішень.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічного страхування об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбанні об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством.

Висновок екологічного аудиту - професійна оцінка об'єкта екологічного аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах екологічного аудиту та є головною складовою звіту про екологічний аудит.

Висновок екологічного аудиту є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

Екологічний аудит поділяється на **внутрішній та зовнішній**.

Внутрішній екологічний аудит об'єкта проводиться на замовлення його власника чи органу, уповноваженого на управління ним, для власних потреб.

Зовнішній екологічний аудит проводиться на замовлення інших заінтересованих суб'єктів.

4. Міжнародні аспекти екологічного аудиту

Екологічний аудит як один з ефективних інструментів корпоративної політики зародився на корпоративному рівні на початку 70-х років ХХ ст., коли компанії західної Європи і Північної Америки почали притягуватися до юридичної відповідальності за шкоду, завдану навколишньому природному середовищу. Пов'язані з цим збитки примусили такі компанії оцінювати відповідність діяльності екологічному законодавству. За деякими ознаками таке оцінювання на той час відповідало методології проведення фінансового аудиту, тому й за аналогією дістало назву екологічного аудиту.

Нині екологічний аудит є всесвітньо визнаним механізмом підвищення не тільки екологічної, але й економічної ефективності виробництва, який має свою міжнародну й національну нормативно-правову базу. В Україні це перш за все державні стандарти серії ДСТУ ISO 14000, що відповідають міжнародним стандартам серії ISO 14000.

За визначенням цих стандартів **екологічний аудит** – це документально оформлений систематичний процес перевірки, який передбачає збирання та об'єктивне оцінювання доказів аудиту для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань критеріям аудиту, а також передбачає передавання результатів перевірки замовнику. Вказані стандарти допускають участь аудитора в коригувальних діях замовника через надання рекомендацій, що впливають із висновків аудиторського звіту.

На практиці сфера еколого-аудиторської діяльності може бути набагато ширшою за стандартне визначення, залежно від намірів замовника щодо використання екоаудиту.

За визначенням Ради Європейського Союзу **екологічний аудит** — це засіб управління, який надає систематичну, періодичну, об'єктивну й задокументовану оцінку системи управління та процесів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, щоб:

- підвищити ефективність і полегшити контроль за діяльністю компанії, що впливає на навколишнє середовище;
- оцінювати узгодженість діяльності компаній з екологічною політикою.

Міжнародна торгова палата визначає екологічний аудит як інструмент управління, що охоплює систематичну, періодичну, задокументовану та об'єктивну оцінку відповідності організаційної системи екологічного управління і технологічних процесів екологічним цілям, що передбачає підвищення контролю за практичною діяльністю в галузі охорони навколишнього середовища, а також оцінку відповідності виробництва екологічній політиці компанії, зокрема нормативним вимогам.

Найближчими українськими термінологічними еквівалентами терміна «екологічний аудит» можна вважати такі терміни, як «екологічне обстеження», «екологічний огляд». Тобто екологічний аудит визначає діагноз «екологічного здоров'я» підприємства, спроможність його «технологічного організму», виробничих систем самоочищатися і не забруднювати навколишнє середовище, виробляти екологічно чисту продукцію і бути привабливим для залучення інвестицій. Саме тому західні компанії звертаються до екологічних аудиторів (юридичних або фізичних осіб), які можуть об'єктивно оцінити їх

екологічний стан, визначити наявні відхилення від норм, тобто від вимог чинного природоохоронного законодавства або міжнародних стандартів, і накреслити заходи щодо приведення їх виробничої діяльності у відповідність із цими вимогами, а в кінцевому підсумку — підвищити їх котирування як на ринку продукції, так і на ринку інвестицій. Фахівці, що мають достатній досвід у впровадженні екологічного аудиту, характеризують останній як інструмент управління, який ґрунтується на системному підході і за допомогою якого оцінюється екологічна ефективність управління підприємством для збереження навколишнього природного середовища й підтримки конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства за рахунок екологічно чистого виробництва.

У більш широкому філософському розумінні екологічний аудит — це засіб підвищення екологічної свідомості суб'єктів господарської діяльності й громадськості, що врешті-решт надає йому можливість зайняти провідне місце в механізмі екологізації виробництва і суспільства в цілому.

Характерними особливостями екологічного аудиту є його незалежність, конфіденційність, об'єктивність, системність, компетентність, ліцензійність та відповідність цілям, які визначаються замовником під час укладання договору на проведення екоаудиту. Ці особливості стандартизуються як на міжнародному (ISO 14000), так і на державному (ДСТУ ISO 14000-97) рівнях.

Еколого-аудиторська діяльність може здійснюватися на рівні:

- державних установ;
- галузі — оцінювання відповідності загальній екологічній політиці галузі;
- корпорації (корпоративний аудит);
- території (регіону, місцевості);
- підприємства.

Останнім часом стало характерним створення у великих компаніях власних програм проведення екологічних аудитів та спеціальних аудиторських підрозділів, які безпосередньо підпорядковані керівництву компанії.

В умовах дії принципів сталого розвитку, проголошених на Всесвітніх самітах у Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі, і особливо впровадження принципу винуватця («забруднювач платить») екологічний аудит набуває особливого значення для корпорацій, підприємств як засіб захисту корпоративних інтересів і в той же час як засіб гармонізації відносин із суспільством, державою.

У США, Японії, так само як і в ЄС, останнім часом дедалі більше простежується істотна залежність конкурентоспроможності компаній від їхньої екологічної політики та ефективності системи екоменеджменту й екоаудиту (EMAS).

Цю систему можна розглядати як приклад регулювання забруднення, коли відповідальність і партнерство відіграють однакову роль в охороні довкілля, як ринковий механізм екоменеджменту й екоаудиту, а не як інструмент адміністративно-командної системи. Система спрямована на добровільне й гнучке прискорення процесу поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємств та узгодження діяльності підприємства з екологічними вимогами.

У постанові Ради ЄС № 1836/93 (Європейський регламент з екологічного управління і аудиту) зазначається, що цілі та принципи екологічної політики в ЄС полягають, зокрема, у запобіганні забрудненню, у його зменшенні й максимальній ліквідації на основі принципу «забруднювач платить», у забезпеченні ефективного управління ресурсами та у використанні чистих технологій, що сприяє самовідтворюваному розвитку суспільства. З цього випливає відповідальність корпорацій (підприємств) за розробку й впровадження екологічної політики, цілей та програм, а також ефективних систем екоменеджменту не тільки для дотримання вимог природоохоронного законодавства, а й для обґрунтованого безперервного поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємства. Це, у свою чергу, вимагає розуміння працівниками корпоративних підприємств доцільності такої політики та підготовки її до розробки й впровадження систем екологічного менеджменту.

Системи екоменеджменту мають містити процедури екологічного аудиту. Що дозволить керівникам підприємств кваліфіковано та об'єктивно оцінити ступінь дотримання чинного екологічного законодавства й ефективність цих систем під час здійснення екологічної політики підприємства.

Основним об'єктом екологічного аудиту є корпоративне підприємство, система його екоменеджменту, територія, на якій воно розташоване (проммайданчик і зона прилеглої місцевості — 5 км за периметром), його виробнича й технологічні системи, постачальники, природоохоронні споруди, відходи.

Отже, предметом аудиту в межах підприємства стають усі системи забезпечення його життєдіяльності, тому правильніше розглядати підприємство як еколого-економічну систему з відповідною еколого-економічною безпекою діяльності.

Екологічний аудит здебільшого забезпечує підприємству не тільки екологічну, а й економічну безпеку. Систематичне проведення екоаудиту може запобігти банкрутству підприємства, зменшити витрати на ліквідацію непередбачуваних наслідків екологічної політики. Системи екоменеджменту підприємства повинні функціонувати так, щоб показники екологічності постійно підтримувалися на рівні екологічних вимог, які невпинно зростають, з тим щоб забезпечувати своєчасну некапіталомістку модернізацію технологічних вузлів, систем. Такі показники еколого-економічної безпеки мають велике значення як для стану екологічної безпеки, так і для економічного функціонування підприємства в цілому.

Прогрес у забезпеченні еколого-економічної безпеки визначається такими показниками екологічності, як:

- кількість природних ресурсів та енергії, що використовуються;
- ефективність використання ресурсів;
- кількість твердих відходів на одиницю продукції;
- кількість викидів у повітря;
- рівень утилізації відходів;
- рівень переробки матеріалів, що використовуються для пакування;
- кількість аварій, які вплинули на навколишнє середовище;
- кількість транспортних засобів на одиницю продукції;
- кількість газоподібних шкідливих речовин, що викидаються в навколишнє середовище, наприклад NO_x , SO_2 , CO , HCl ;
- інвестиції в природоохоронну діяльність;
- кількість і вартість екологічних штрафних санкцій;
- сума платежів стороннім організаціям за скиди стічних вод;
- інші витрати, пов'язані з природокористуванням.

Для пошуку шляхів скорочення екологічних витрат підприємство у функціональних межах свого екоменеджменту може періодично проводити спеціалізований аудит розрахунків платежів за використання природних ресурсів:

- за землю;
- за користування водними об'єктами;
- за розміщення відходів;
- за користування енергією тощо.

Крім того, обов'язковий екоаудит може здійснюватись у випадках:

- екологічного оцінювання нерухомого майна під час передавання прав власності;
- приватизації й банкрутства юридичних і фізичних осіб, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності;
- проведення екологічного страхування для визначення ставок чи розмірів страхових платежів та (або) відшкодування збитків, заподіяних порушенням вимог екологічного законодавства;
- кредитування юридичних і фізичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність;
- надання підприємствам, незалежно від форм власності, безповоротної допомоги з

державних екологічних фондів;

- оцінювання діяльності з ліквідації наслідків аварій і стихійних катастроф;
- прийняття рішень державними органами щодо продовження дії ліцензії та дозволів, виданих підприємствам, установам, організаціям і громадянам, які здійснюють експлуатацію екологічно-небезпечних об'єктів;
- виконання міжнародних зобов'язань України в галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки визначених урядом, керівництвом корпорацій.

Корпоративна програма екологічного аудиту має передбачати захист інтересів товаровиробників, еколого-економічний механізм ціноутворення.

Екоаудит здійснюється на основі звернення замовника (товаровиробника) до аудиторської фірми для надання кваліфікованої комплексної (правової, екологічної, технологічної, маркетингової, інжинірингової) або спеціалізованої допомоги у вирішенні інвестиційних, ринкових та природоохоронних проблем. У договорі (контракті) визначаються цілі екоаудиту. Вони можуть бути різними залежно від того, які проблеми виникли в замовника з постачальниками, технологічним та екологічним станом виробництва, з державними інспекційними органами, з інвесторами, суміжниками й у цілому з розвитком підприємства і конкурентоспроможністю його продукції.

Екоаудит може проводитись як у складі комплексу заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства, так і самостійно. У будь-якому випадку його висновки й рекомендації мають конфіденційний характер, що свідчить про захист інтересів товаровиробника.

Міжнародне співробітництво в галузі екологічного аудиту здійснюється відповідно до законів та міжнародних договорів України.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші вимоги, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

З метою розвитку міжнародного співробітництва в галузі екологічного аудиту можуть розроблятися спільні програми та проекти організації еколого-аудиторської діяльності та проводитися міжнародний екологічний аудит.

Міжнародним договором України може бути передбачено взаємне визнання результатів сертифікації екологічних аудиторів, а також висновків екологічного аудиту, проведених в Україні та іноземних державах.

СТАНДАРТИ І МІЖНАРОДНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА АУДИТУ

2.1. Британський стандарт в системі екологічного менеджменту BS 7750

У рамках розробки підходів до створення і зміцнення єдиного європейського ринку європейське співтовариство прагне створити тверду систему екологічного законодавства і контролю виконання його вимог. Одним з лідерів апробації нових ринкових інструментів екологічного менеджменту є Великобританія, де в 1990 році був ухвалений новий "Екологічний акт" (Environmental act), за яким у 1992 році пішов Стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750 (Specification for Environmental Systems) підготовлений і випущений Британським інститутом стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості. Стандарт BS 7750 цілком вписується у вимоги стандарту якості BS 5750 (і ISO 9000). Стандарт не наказує і не визначає вимог до природоохоронної діяльності підприємства, але містить рекомендації, корисні для створення ефективної системи екологічного менеджменту, для розвитку ініціативного екологічного аудиту, що має позначитися на поліпшенні екологічних характеристик діяльності організації в цілому. На початковому етапі передбачалося, що британські підприємства на добровільній основі будуть приводити характеристики своєї діяльності у відповідність до принципів BS 7750. Пізніше до Великобританії приєднались й інші держави, а сам стандарт, детально розроблений і супроводжуваний об'ємними навчальними посібниками, послужив основою для підготовки міжнародних документів.

Стандарт BS 7750 припускає наступні стадії розробки і впровадження системи екологічного менеджменту:

1. Попередній огляд ситуації. Необхідно визначити всі екологічні нормативні вимоги, запропоновані до діяльності підприємства, і встановити, які елементи екологічного менеджменту вже практично використовуються на даному об'єкті.

2. Розробка заяви про екологічну політику, яка б охоплювала всі аспекти діяльності і продукцію підприємства, була роз'яснена і прийнята до виконання всіма уповноваженими сторонами (підрозділами, особами).

3. Визначення структури розподілу обов'язків і відповідальності в системі екологічного менеджменту.

4. Оцінка ступеня впливу підприємства на навколишнє середовище. Необхідно скласти перелік установлених нормативів, характеристик викидів в атмосферу, скидань у водні об'єкти, розміщення відходів, а також опис аспектів впливу на навколишнє середовище підприємств-постачальників.

5. Розробка екологічних цілей і задач підприємства.

6. Визначення тих стадій виробництва, процесів і видів діяльності, виконуваних на підприємстві, що можуть вплинути на навколишнє середовище, розробка системи контролю їх функціонування.

7. Розробка програми екологічного менеджменту, призначення старшого менеджера, відповідального за її виконання. Програма має бути складена таким чином, щоб враховувалися не тільки нинішні, але й усі минулі види діяльності підприємства, а також ймовірний вплив на навколишнє середовище життєвого циклу нових видів продукції.

8. Розробка і видання детального посібника, який дозволив би аудиторі системи екологічного менеджменту визначити, що система функціонує і враховує всі значимі аспекти впливу підприємства на навколишнє середовище.

9. Встановлення системи реєстрації всіх екологічно значущих подій, видів діяльності і т.п., наприклад, запису випадків порушення вимог екологічної політики, опису розпочатих для поліпшення ситуації заходів, звітів за підсумками інспекції і поточного контролю.

10. Аудит BS 7750 містить опис процедури аудитування і деталізує вимоги до аудиторського плану. Крім цього, організація, що акредитується, може розпочати зовнішню перевірку підсумків внутрішнього аудиту (у BS 7750 під аудитом розуміється систематична оцінка, що здійснюється для того, щоб визначити, чи узгоджується функціонування системи екологічного менеджменту із запланованими цілями, задачами, структурою і т.п., чи є

впроваджена система екологічного менеджменту ефективною, чи задовольняє вона вимогам екологічної політики підприємства. BS 7750 був прийнятий Фінляндією, Нідерландами і Швецією. Франція, Ірландія та Іспанія розробили свої стандарти. Австрія воліла зачекати опублікування міжнародних вимог до систем екологічного менеджменту.

2.2. Схема екологічного менеджменту й аудитування (EMAS)

У березні 1992 року в Європейському Співтоваристві були видані "Вимоги до екоаудитування". Мета цього документа створити стимули використання прийомів екологічного аудитування для оцінки діяльності підприємств. Причому оцінки, що містить не тільки перевірку виконання вимог природоохоронного законодавства, але й задач власної екологічної політики підприємства. Цікаво, що вимоги були підготовлені відповідно до п'ятої програми екологічних дій ЄЕС, заснованої на висновках і рекомендаціях доповіді "Наше загальне майбутнє" (1987 рік) і на "Хартії бізнесу для цілей стійкого розвитку" (Міжнародна торгово-промислова палата, 1991 рік), які надають перевагу превентивним мірам і принципам розподілу відповідальності в охороні навколишнього середовища.

У 1993 році були остаточно погоджені й опубліковані вимоги до створення Схеми екологічного менеджменту й аудитування (Eco-management and audit scheme or EMAS); підприємства отримати можливість бути сертифікованими відповідно до EMAS з 1995 року.

Система екологічного менеджменту являє собою *modus operandi* для промисловості, необхідний для досягнення цілей екологічної політики і поетапного вирішення конкретних задач. Існує чітка паралель між вимогами до організації системи "всеосяжного менеджменту якості" TQM (Total Quality Management) і системи екологічного менеджменту (EM). Відзначимо, що ядром філософії менеджменту в розвинених країнах вважається всеосяжна система якості (TQM), націлена на ефективне одержання якісної продукції і послуг (через увесь життєвий цикл - від сировини через виробництво до життя самої продукції й остаточне розміщення відходів).

Мета розробки EMAS - оцінка й поліпшення екологічних характеристик діяльності промислових підприємств, створення умов для надання населенню екологічної інформації. Передбачалося, що впровадження системи екологічного менеджменту буде сприяти постійному поліпшенню екологічних характеристик діяльності підприємств шляхом:

- розробки і реалізації екологічної політики й екологічних програм;
- періодичної об'єктивної та систематизованої оцінки параметрів діяльності всіх підрозділів підприємства;
- надання населенню екологічної інформації про підприємство. Реєстрація (сертифікація) організацій відповідно до вимог є добровільною; система створена винятково для промислових підприємств. На думку експертів Центру природоохоронних технологій (Великобританія), вигоди від упровадження системи екологічного менеджменту (а відповідно, і стимули) полягають у тому, що:
 - менеджмент націлюється на ключові види діяльності - усе починається з оцінки впливу, пріоритетності проблем;
 - полегшується вирішення проблем, досягаються велика відповідальність, чіткий розподіл обов'язків, системний підхід;
 - виникає потенційна можливість зменшення витрат шляхом раціоналізації споживання води, енергії, сировини, зменшення утворення відходів;
 - гарантується відповідність мінливим вимогам природоохоронного законодавства;
- мінімізується ризик залучення до судової відповідальності;
 - враховуються інтереси всіх сторін (здійснюється інформування і розподіл обов'язків між співробітниками і зовнішніми учасниками, громадськістю);
 - поліпшується позиція підприємства на ринку за рахунок кращих екологічних показників;
 - досягається реальне поліпшення екологічних показників, тобто відбувається зменшення впливу реалізованих процесів, послуг і продукції на стан навколишнього

середовища.

Цикл системи екологічного менеджменту відповідно до вимог EMAS містить п'ять основних компонентів:

- розробку екологічної політики і випуск документа (заяви), Що описує наміри організації щодо досягнення конкретних екологічно значущих цілей шляхом вирішення визначених задач;

- оцінку існуючої ситуації, тобто встановлення початкових характеристик діяльності, стосовно яких буде оцінюватися ефективність функціонування системи екологічного менеджменту;

- формулювання конкретних задач (тобто встановлення тих характеристик діяльності, які підлягатимуть поліпшенню), що відповідають цілям екологічної політики підприємства;

- розробка екологічної програми, що деталізує шлях і стадії вирішення поставлених задач;

- проведення екологічного аудитування для того, щоб періодично перевіряти, чи зважуються поставлені організацією задачі і чи веде функціонування системи екологічного менеджменту до поліпшення екологічних показників діяльності підприємства.

Як видно, багато вимог описаних стандартів дуже близькі. Вважається, що британський стандарт BS 7750 послужив моделлю для розробки європейського рекомендаційного документа EMAS. На сьогодні видано серйозні підручники і посібники, що детально описують кожний крок розробки і впровадження системи екологічного менеджменту й аудитування відповідно до вимог EMAS. Нагадаємо ще раз, що EMAS - документ європейський і по-європейські винятковий. Багато експертів вважають, що майбутнє належить всесвітній системі і стандартам, підготовленим міжнародним інститутом ISO.

2.3. Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту Історія і розвиток

Міжнародна стандартизація з'явилася в електротехнічній галузі: Міжнародна Електротехнічна Комісія (IEC) була створена в 1906 р. Початкові розробки з інших галузей були покладені на Міжнародну Федерацію національної асоціації стандартизації (ISA), засновану в 1926 році. Акцент було зроблено в основному на механічну інженерію.

Нова організація ISO офіційно почала працювати з 23 лютого 1947 р., після того, як ISA припинила свою роботу в 1942 році через другу світову війну. ISO - це всесвітня федерація національних стандартів, до якої входять 140 країн.

ISO - неурядова організація і представляє розвиток стандартизації і пов'язаної з нею діяльністю у світі з погляду забезпечення міжнародного обміну товарами і послугами, прагне до розвитку співробітництва в сфері інтелектуальної, наукової, технологічної й економічної діяльності. Робота ISO відбивається в міжнародних угодах, що знаходять своє втілення в Міжнародних стандартах. ISO серії 9000 і 14000 - це найбільш відомі й успішні стандарти.

ISO серії 9000 стало міжнародним посиланням на вимоги до якості в бізнесі й ділових стосунках, а ISO серії 14000 має за мету допомогти організаціям розібратися з проблемами навколишнього середовища.

Система стандартів ISO 14000 орієнтована не на кількісні параметри (обсяг викидів, концентрації речовин і т.ін.) і не на технології (вимога використовувати чи не використовувати певні технології, "найкращу доступну технологію"). Основним предметом ISO 14000 є система екологічного менеджменту. Типові положення цих стандартів полягають у тому, що в організації мають бути введені і дотримуватися визначені процедури, підготовлені визначені документи, призначені відповідальні за галузі екологічно значущої діяльності. Основний документ серії - ISO 14001 - не містить ніяких "абсолютних" вимог до впливу організації на навколишнє середовище, за винятком того, що організація в спеціальному документі має оголосити про своє прагнення відповідати національним стандартам. Такий характер стандартів обумовлений, з одного боку, тим, що ISO 14000 як міжнародні стандарти не мають права утручатися в сферу дій національних нормативів. З іншого боку, попередником ISO є "організаційні" підходи до якості продукції (наприклад, концепція "усеосяжного менеджменту якості" - total quality management), згідно з якими ключем до досягнення якості є побудова

належної організаційної структури і розподіл відповідальності за якість продукції і послуг.

Рішення про розробку ISO 14000 стало результатом Уругвайського раунду переговорів за Всесвітньою торговою угодою і зустрічі на вищому рівні з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Стандарти ISO 14000 розроблялись Технічним комітетом 207 (ТК 207) Міжнародної Організації Стандартизації (ISO) з обліком уже міжнародних стандартів з систем менеджменту якості продукції (ISO 9000), які вже зарекомендували себе, відповідно до яких сертифіковано більш 70000 підприємств і компаній в усьому світі. Передбачається, що система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище за трьома рівнями:

1. Організаційному - через поліпшення екологічного "поводження" корпорацій.
2. Національному - через створення істотного доповнення до національної нормативної бази і компонента державної екологічної політики.
3. Міжнародному - через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

Документи, що входять у систему, можна умовно розділити на три основні групи:

1. принципи створення і використання систем екологічного менеджменту (ЕМС);
2. інструменти екологічного контролю й оцінки;
3. стандарти, зорієнтовані на продукцію.

У трьох названих сферах розроблені і розробляються наступні документи:

Перелік міжнародних стандартів серії ISO 14000 Принципи створення і використання систем екологічного менеджменту.

ISO 14001 - Системи екологічного менеджменту (ЕМ) - Специфікації і посібник з використання.

ISO 14004 -ЕМ - Загальний посібник з принципів, систем і методів.

ISO 14014 -Посібник з визначення "первісного рівня" екологічної ефективності підприємства.

Інструменти екологічного контролю й оцінки ISO 14010. Посібник з екологічного аудиту - Загальні принципи.

ISO 14011/1 Посібник з екологічного аудиту - Процедури аудиту. Аудит систем екологічного менеджменту.

ISO 14012 Посібник з екологічного аудиту - Критерії кваліфікації екологічних аудиторів.

ISO 14031 Посібник щодо оцінки екологічних показників діяльності організації.

Стандарти, зорієнтовані на продукцію ISO 14020 (серія) Принципи екологічного етикетування продукції.

ISO 14040 (серія) Методологія "Оцінки життєвого циклу" -Оцінки екологічного впливу, пов'язаного з продукцією, на всіх стадіях її життєвого циклу.

ISO 14050 Екологічний менеджмент. Глосарій (словник).

ISO 14060 Посібник з обліку екологічних аспектів у стандартах на продукцію.

Опис системи стандартів ISO 14001 і додаткових стандартів чи керівних документів спрямований на виявлення зв'язку між цими стандартами. їх колективне використання може привести до ефективності екологічної менеджментської системи усередині компанії, що може сприяти додатковому розвитку.

ISO 14001 - ISO 14001 установлює вимоги до EMS можливостей або всієї організації, що може бути сертифіковано третьою особою, або реєстратором при самосертифікації. У документі встановлюється деталізація тих вимог для організації, які вона має виконати для досягнення сертифікації. Сертифікація -це процес, яким організація демонструє своє успішне впровадження EMS відповідно до ISO 14001, що показано в п.4: вимоги до екологічного менеджменту системи, що включають: 1) розробку екологічної політики; 2) визначення екологічних аспектів; 3) установлення законодавчих й інших вимог; 4) встановлення екологічних цілей і задач; 5) визначення екологічної менеджмент-програми для реалізації встановлених цілей і задач; 6) упровадження EMS, що містить структуру, навчання, повідомлення, документальний і операційний контроль і відповідальність; 7) моніторинг і вимір операцій, включаючи аудиторські процедури EMS; 8) менеджмент огляд

EMS для перевірки]] тривалої стійкості, адекватності й ефективності.

ISO 14004 - було розроблено з метою надання додаткового посібника для тих організацій, яким може знадобитися допомога в створенні, розробці EMS. Організація не може бути сертифікована без цього документа. Таким чином, ISO 14004 пропонує необхідний "стартовий стрибок" тим організаціям, що можуть мати потребу в роз'ясненні основних принципів, систем і додаткових технологій, необхідних для розробки EMS відповідно до ISO 14001.

Суть цього посібника складається в наданні організації допомоги в розробці вимог екологічної менеджмент-системи, як, наприклад, визначити екологічну політику. Даний стандарт стверджує, зокрема, що "... організація повинна починати з того, де є явна вигода, як, наприклад: регулярна погодженість шляхом лімітування джерел чи забруднення більш ефективним використанням матеріалів".

ISO 14004 наводить ряд прикладів чи підказок для допомоги EMS процесу, що перераховані в "Практичній допомозі". Як аналогію регулярному узгодженню ISO 14004 може бути проведено інспектування чи аудит для перевірки того, чи всі бази процесу висвітлені.

ISO, 14010 - наступний розділ стандартів ISO (з 14010 по 14012) є додатковим інструментом, необхідним організації для визначення відповідності їх EMS елементам пункту 4 ISO 14001. Ці стандарти надають наступні відомості:

1) ISO 14010 - як упровадити EMS аудит: принципи екологічного аудита, включаючи об'єктивність, компетентність і незалежність аудиторів, систематичні аудиторські процедури і форми для доповідей;

2) ISO 14011 - цілі, роль і відповідальність команди аудита, розробка плану аудита, збір інформації та її обробка;

3) ISO 14012 - вимоги кваліфікації до аудиторів EMS, включаючи освітню і професійну кваліфікацію, навчання, компетенцію й уміння.

EMS аудит може надати додаткову глибину і цінність, якщо команда аудита буде глибше розглядати аудитування можливостей елементів екологічної менеджмент-системи, беручи до уваги будь-які екологічні чи пов'язані зі здоров'ям і безпекою проблеми чи потенційні ситуації відповідальності, що на перший погляд можуть здатися недоречними.

ISO 14020 - екологічні маркірувальні стандарти відносяться до категорії продуктозорієнтованих інструментів EMS стандартів ISO 14001 і ISO 14004 при оцінці життєвого циклу. Цей стандарт пов'язаний з державною екологічною політикою і бізнес суспільством з екологічних аспектів товарів і ефективного повідомлення інформації.

ISO 14031 EPE - оцінка екологічного виконання - це один з додаткових EMS стандартів. EPE як оцінюючий інструмент, з'являється на арені там, де уходить екологічний аудит.

EPE описує процес виміру, аналізу й оцінки виконання екологічних вимог компанією за стратегіями менеджменту організації. Ці критерії можуть бути пов'язані з елементами екологічної політики компаній, які містять передумови для довгострокового розвитку і запобігання забруднень. Резонною буде присутність цілей EPE для забезпечення надійної, об'єктивної і виправданої інформації щодо успіхів компаній у екологічній політиці. Двома словами, це основа того, як ефективна оцінка екологічного виконання організації може привести до стійкого і тривалого розвитку екологічних менеджмент систем організації. Для подальшого просування EPE деякі країни запропонували NWI - нову робочу версію для розробки технічної доповіді за нових стандартів, що зможуть забезпечити додаткові приклади для EPE, схожі в концепції з ISO 14004.

ISO14040 - доповненням до EPE стандартів є LCA - стандарти **оцінки** життєвого циклу, що складаються з ISO 14040 (Екологічний менеджмент - Оцінка життєвого циклу - Принципи і **структура**), ISO/DIS 14041 (Екологічний менеджмент - Оцінка **життєвого** циклу - Інвентаризація), ISO/CD 14042 (Екологічний **менеджмент** - Оцінка життєвого циклу - Зовнішні оцінки) і ISO/ **CD 14043** (Екологічний менеджмент - Оцінка життєвого циклу - тлумачення) і описують технологію оцінки екологічного впливу продуктів і послуг компаній.

Технологія вимагає інвентаризації відповідних вкладень і витрат менеджмент-системи,

оцінки потенційного екологічного впливу, пов'язаного з цими вкладеннями і витратами і надає тлумачення результатів у взаємозв'язку з впливом і у порівнянні з LCA. Наприклад, при виробництві товару чи перебігу хімічного процесу сировина для процесів вважається як "вкладення", а викиди шкідливих речовин, потоки відходів як "вихід". При вимірі кожної одиниці вкладення і виходу, як, наприклад, облік матеріалів і споживання енергії, відбувається точне визначення товару і відходів і визначається, чи існують можливості щодо зниження відходів і підвищення запобігання забруднення.

Також варто взяти до уваги можливості, які LCA може надати організації для систематичної адресації екологічних аспектів товарів чи послуг на кожній стадії їх життєвого циклу.

Ключ до успіху LCA залежить від точності зібраних і проаналізованих даних і від того, наскільки добре розуміють реципієнти масштаб цих даних, параметри якості, методологію навчання.

LCA може надавати додаткову допомогу з екологічної менеджмент-системи організації, EMS процедури аудита і EPE, пропонуючи додаткові виміри і зв'язок з кожним із цих інструментів і процедур менеджмент-системи. Наприклад, організація хоче приєднати LCA для визначення найбільш ефективного способу прискорення процесу. LCA зареєструє і оцінить процес викидів, використання матеріалів, споживання енергії, потоки відходів й інші ресурси і грошові витрати.

У залежності від параметрів, установлюваних для визначення мети і масштабу навчання, і того, як можуть бути витлумачені дані, результати LCA навчання можуть визначити розсудливі можливості для поліпшення EPE й екологічної менеджмент-системи організації.

Існування інструментів екологічного менеджменту допомагає організації створити екологічну політику, визначити цілі й задачі. Наприклад, ISO14001 вимагає проведення EMS аудитів, а керівництво до їх проведення знаходиться в ISO серії 14010, 14011 і 14012.

ISO 14001 закликає організацію до контролювання і виміру виконання робіт з рішення проблем навколишнього середовища для поліпшення виконання цих робіт, а ISO 14031 містить керівництво для цих цілей.

ISO 14001 потребує від організації враховувати екологічний аспект її товарів і послуг. ISO 14040 допомагає організації у визначенні й аналізі екологічних аспектів товарів і послуг. ISO 14020 містить вказівки щодо забезпечення інформацією про екологічний стан виготовлених товарів і послуг за допомогою ярликів і декларацій.

Офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними. Вони не замінюють законодавчих вимог, а забезпечують систему визначення того, яким чином компанія впливає на навколишнє середовище і як виконуються вимоги законодавства. Організація може використовувати стандарти ISO 14000 для внутрішніх потреб, наприклад, як модель EMS або формат внутрішнього аудиту системи екологічного менеджменту. Передбачається, що створення такої системи для організації ефективним інструментом, за допомогою якого вона може управляти всією сукупністю своїх впливів на навколишнє середовище і приводити свою діяльність у відповідність до різноманітних вимог. Стандарти можуть використовуватися і для зовнішніх нестатків, щоб продемонструвати клієнтам і громадськості відповідність системи екологічного менеджменту сучасним вимогам. Нарешті, організація може одержати формальну сертифікацію від третьої (незалежної) сторони. Досвід використання стандартів ISO 9000, свідчить саме про те, що прагнення одержати формальну реєстрацію і документально обґрунтувати заяву про випуск "екологічно чистої" продукції, буде рушійною силою впровадження систем екологічного менеджменту, що відповідають стандарту.

Незважаючи на добровільність стандартів, за словами голови ISO/TK 207, через 10 років від 90 до 100 відсотків великих компаній, включаючи транснаціональні компанії, будуть сер-тифіковані відповідно до ISO 14000, тобто одержать свідчення "третьої сторони" про те, що ті чи інші аспекти їх діяльності відповідають цим стандартам. Підприємства можуть захотіти одержати сертифікацію за ISO 14000 у першу чергу тому, що така сертифікація (чи реєстрація за термінологією ISO) буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на

міжнародних ринках (наприклад, нещодавно ЕЕС оголосило про свій намір допускати на ринок країн Співдружності тільки ISO-сертифіковані компанії). Серед інших причин, через які підприємству може знадобитися сертифікація впровадження ЕМС, можна назвати такі:

- підвищення іміджу фірми в галузі виконання природоохоронних вимог (у т.ч. природоохоронного законодавства);

- економія енергії та ресурсів, у тому числі спрямованих на природоохоронні заходи, за рахунок більш ефективного управління ними;

- прагнення оцінної вартості основних фондів підприємства;

- бажання завоювати ринки "зелених" продуктів;

- поліпшення системи управління підприємством;

- зацікавленість у залученні висококваліфікованої робочої сили.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОАУДИТУ

1. *Загальні методологічні основи і принципи здійснення екологічного аудиту*

2. *Структурні складові екологічного аудиту*

1. Загальні методологічні основи і принципи здійснення екологічного аудиту

Загально методологічні основи і принципи здійснення екологічного аудиту визначаються законами України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про аудиторську діяльність", "Про підприємницьку діяльність" та Державними стандартами України. Настанови щодо здійснення кожного типу екоаудиту викладено у спеціалізованих стандартах або галузевих положеннях, а якщо таких немає, то договорами між замовниками і провідними аудиторами на здійснення конкретних типів екоаудитів, які, в свою чергу, визначаються залежно від сформульованої замовником мети аудиторської перевірки (природоохоронної чи спеціальної).

Як уже зазначалося, екологічний аудит може здійснюватися в Україні і на підставі Закону України "Про аудиторську діяльність", в розд. I, ст. 2 якого підкреслюється, що аудиторська діяльність регулюється цим Законом, іншими законодавчими та нормативними актами України. Це не є нормою прямої дії відносно екологічного аудиту, проте забезпечує легітимність його здійснення.

Норми прямої дії викладено у відповідному розділі про екологічний аудит Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" і державних стандартах ДСТУ ISO серії 14000, аналогами яких є міжнародні стандарти ISO 14000. На основі цих законодавчо-нормативних документів розробляються відповідні положення і спеціалізовані стандарти (рис. 2.), які регламентують організаційно-правові засади проведення різних типів екоаудиту. Оскільки система організаційно-правового забезпечення екоаудиту перебуває на стадії становлення, методологічні положення в підручнику подано з урахуванням напрацьованої і прийнятої нормативно-правової бази екоаудиту, світового і європейського досвіду та досвіду впровадження його в Україні. У міру вдосконалення і завершення формування законодавчих та нормативно-правових положень вноситимуться зміни і в методичні положення. Тому викладене в підручнику на час його підготовки і видання слід вважати настільки досконалим і завершеним, наскільки досконалою і завершеною на цей час була законодавчо-нормативна база екоаудиту в Україні.

З урахуванням викладеного вище, **загальнометодологічну основу здійснення екологічного аудиту в Україні становлять:**

- чинні законодавчі положення;
- нормативні положення (загальні принципи й процедури) ;
- прийняті у міжнародній практиці і відпрацьовані в Україні процедури окремих типів природоохоронних та спеціальних екоаудитів;

• рекомендації викладені в окремих спеціальних виданнях.

Практика екоаудиту ґрунтується на таких принципах:

- підтримка екоаудиту і реагування на його результати з боку керівництва підприємства;

- незалежність функцій екоаудиту щодо діяльності, яка перевіряється;
- обґрунтований підбір аудиторів;
- визначеність цілей, термінів, методик і періодичності проведення;
- адекватність збору, аналізу й документування результатів цілям аудитування;
- наявність процедур, що забезпечують неупереджений, чіткий і ясний виклад результатів екоаудиту у висновках.

Методичні положення складаються із загально структурних і процедурних елементів, у формуванні яких можуть траплятися деякі розбіжності. Не слід відносити це на авторську некоректність. Такі розбіжності можливі в законодавчих і нормативних документах, які слід розглядати тільки як недоліки "фактору зростання". З часом, у процесі вдосконалення законодавчо-нормативної бази, підвищення її узгодженості розбіжностей

стане значно менше.

2. Структурні складові екологічного аудиту

Структурними складовими екологічного аудиту є: *цілі і типи екоаудиту; об'єкти і суб'єкти екоаудиту з відповідними вимогами; критерії і докази екоаудиту; аудиторські висновки і рекомендації; звіт про аудит; аудиторські послуги* (дод. 2).

Розглянемо їх специфічні особливості.

2.1. Цілі і типи екологічного аудиту

Цілі екоаудиту представлені дуже розгалуженим "деревом цілей". Їх можна систематизувати залежно від видів і типів екоаудитів. Згідно із стандартними настановами, аудит має ґрунтуватися на цілях та завданнях, визначених замовником. Проте для кожного виду або типу екоаудиту можна сформулювати типовий перелік цілей (системна взаємозалежність). Приклад такого типового переліку цілей наведений у стандарті ISO 14011 для аудитування екоменеджменту підприємств. *Загалом цілями природоохоронних екоаудитів можуть бути:*

- *отримання об'єктивної оцінки природоохоронної діяльності об'єкта аудитування в цілому або окремих напрямків цієї діяльності відносно рівня екологічної безпеки підприємства;*
- *виявлення пріоритетів вирішення екологічних проблем підприємства;*
- *підготовка обґрунтованих еколого-економічних рекомендацій щодо стратегії і тактики розв'язання природоохоронних завдань підприємства;*
- *визначення достовірності і повноти офіційної екологічної інформації підприємства, екологічної звітності про свою діяльність;*
- *перевірка наявності на підприємстві необхідних норм, нормативів, планів заходів, графіків контролю тощо, погодження їх в органах державного нагляду;*
- *виявлення недоліків і помилок у звітній, обліковій, поточній, експлуатаційній, фінансовій документації;*
- *визначення повноти і своєчасності виконання природоохоронних заходів та розпоряджень органів державного нагляду;*
- *перевірка виконання вимог екологічного законодавства, норм, правил та інструкцій з безпеки;*
- *оцінка рівня організаційної роботи, нормативно-методичного і технічного забезпечення (лабораторного, комп'ютерного). рівня підготовки персоналу.*

З огляду на державні природоохоронні інтереси і функції управління екоаудит здійснюється для надання допомоги владі в пошуку додаткових заходів щодо вивчення ризиків і забезпечення безпеки, а для суб'єктів господарювання — з метою швидкого впровадження модернізованих засобів запобігання ризикам.

На сучасному етапі запровадження екологічного аудиту пріоритетними стали такі його типи :

- *комплексний експрес-аудит підприємств — здійснюється з метою екологічної модернізації;*
- *експрес-оцінка екологічної безпеки підприємств, що приватизуються;*
- *оцінка екологічного стану місцевості, територій, які стали або можуть стати джерелом забруднення, або коли планується зміна власника (екоаудит місцевості);*
- *технічний аудит на стадії виробничої діяльності (вирішення конкретних проблем відходів, екологічної чистоти технологій);*
- *енергетичний аудит як один з різновидів технічного екоаудиту;*
- *інвестиційний екоаудит;*
- *аудит системи екоменеджменту підприємства (аудит управлінського природоохоронного самоконтролю).*

Комплексний експрес-аудит проводиться з метою впровадження некапіталомісткої екологічної модернізації підприємств. Його відпрацьовано на підприємствах України за підтримки Мінекології України і Уряду Канади. За рекомендаціями екоаудитів реалізовано декілька самоокупних проектів екологічної модернізації підприємств у Київській,

Черкаській, Запорізькій областях. Для розвитку цього типу екоаудиту створено за підтримки Міжнародного фонду Дніпра Міжнародний центр екологічного аудиту.

Експрес-оцінка екологічної безпеки підприємств, що приватизуються, на жаль, ще не набула великого поширення. Вона полягає як в оцінюванні ризиків зміни власника, так і у формуванні переліку підприємств, що приватизуються, за умов їх екологічного оздоровлення (або екологічного банкрутства). На нашу думку, цієї мети можна досягти застосуванням комплексного експрес-аудиту, який значно ефективніший за інші ще не випробувані методи.

Екоаудит місцевості набуває в Україні особливої важливості, оскільки багато промділянок, місць захоронення відходів, сміттєсховищ стали значними забруднювачами населених пунктів, поверхневих і підземних вод. Чого варті тільки наслідки від Чорнобильської катастрофи! Вже настав час провести незалежний екологічний аудит забруднених територій для визначення пріоритетів, конкретних дій і джерел фінансування екологічного оздоровлення забруднених територій. Можливо, міжнародна спільнота так слабо реагує на це тому, що місцеві органи влади не можуть продемонструвати через незалежний екологічний аудит міжнародну небезпеку Чорнобильської АЕС і прилеглих до неї територій як глобального джерела забруднення.

Отже, екоаудит місцевості має за мету визначення як заходів щодо екологічного оздоровлення забруднених територій, так і справжньої ціни землі території у разі зміни її власника.

Технічний екоаудит може бути різних типів і здійснюватися в тому числі і у вигляді енергетичного аудиту з метою зменшення енергетичних витрат або аудиту мінімізації відходів як для "покращення якості" відходів, так і зменшення їх кількості.

Інвестиційний екоаудит спрямований на мінімізацію інвестиційних ризиків, що виникають через недостатню або застарілу інформацію про екологічний стан об'єкта інвестування (спільні підприємства, відведені земельні ділянки, виробничі фонди і т. ін.).

Аудит системи екоменеджменту підприємств крім типових стандартних цілей, що перелічені, передбачає підготовку підприємства до декларування своєї екологічної політики і намірів щодо її реалізації.

2.2. Об'єкти і суб'єкти екологічного аудиту та вимоги до них

Типовий перелік об'єктів і суб'єктів екоаудиту визначається в законодавчо-нормативному порядку. Проте це не означає, що тим переліком обмежується сфера дії екоаудиту відносно його об'єктів. Залежно від рівнів та відповідних програм запровадження екоаудиту (державних, галузевих, регіональних, корпоративних, підприємницьких) може бути визначений конкретний перелік його об'єктів з урахуванням законодавчо-нормативних положень.

Як уже зазначалося, основним об'єктом екоаудиту є підприємство (організація за стандартом ДСТУ ISO 14011—97). До підприємства як учасника запровадження системи екоменеджменту і екоаудиту (СЕМА) ставляться такі вимоги:

- *прийняття на себе зобов'язань щодо здійснення своєї екологічної політики згідно з екологічними стандартами і демонстрація своєї готовності до цього шляхом створення відповідної власної системи екологічного менеджменту з організаційною структурою та забезпечення необхідними ресурсами дія здійснення екологічної політики, а також навчання та інформування персоналу про системи екоменеджменту, залежно від посадових обов'язків працівників;*

- *підготовка довідника, який висвітлював би екологічну політику, цілі та завдання організації, програму й відповідні заходи щодо екологічного оздоровлення підприємства;*

- *визначення та документальне засвідчення результатів впливу на стан навколишнього природного середовища, продукції та послуг як у процесі виробничої або обслуговуючої діяльності організації, так і в наступному процесі зберігання, переробки, використання продукції та видалення її залишків;*

- *визначення вимог до регулювання виробничої діяльності, проведення технічної політики тощо з урахуванням вимог екологічної безпеки, встановлення регламенту*

регулювання виробничих процесів, які впливають на стан довкілля;

- визначення ефективності регулювання шляхом вимірювань і випробувань;
- впровадження механізмів, які б запобігали відхиленню від політики, програми або намічених заходів, а в разі потреби забезпечували коригування управлінських дій (втому числі ринкових);
- створення системи запасів, яка б показувала призначення та ефективність програми й елементів екоменеджменту;
- проведення періодичних оглядів системи екоменеджменту для гарантії її постійної придатності та високої ефективності.

Вимоги до основних суб'єктів екоаудиту (замовників і провідних екоаудиторів) викладено у стандартах ДСТУ ISO 14011—97, 14012—97, аналогами яких є стандарти ISO. Як на суб'єкти аудиторської діяльності на ринку робіт і послуг природоохоронного призначення (екологічному, інвестиційному ринках) на них поширюються також вимоги і норми законів України "Про аудиторську діяльність", "Про підприємницьку діяльність".

Згідно із Законом України "Про аудиторську діяльність":

- аудиторам забороняється безпосередньо займатися торговельною, посередницькою та виробничою діяльністю, що не виключає їх права отримувати дивіденди від акцій та доходи від інших корпоративних прав;
- аудиторській фірмі дозволяється здійснювати аудиторську діяльність лише за умови, що в ній працює хоча б один аудитор. Керівником аудиторської фірми може бути тільки аудитор;
- аудиторська фірма має право надавати аудиторські послуги з дня отримання ліцензії і за наявності в складі фірми хоча б одного аудитора, що має чинний сертифікат;
- забороняється займатися наданням аудиторських послуг органам державної виконавчої влади, виконавчим органам місцевих рад народних депутатів, контрольно-ревізійним установам, що мають владні державні повноваження, а також окремим особам, яким законами України заборонено здійснювати підприємницьку діяльність;
- аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником. Останній має право вільно вибрати аудитора (аудиторську фірму) з дотриманням вимог чинного законодавства. Замовник зобов'язаний створити для аудитора (аудиторської фірми) належні умови для якісного проведення аудиту.

Згідно із Законом України «Про підприємництво»:

- підприємець зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і держави, що охороняються законом;
- органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи.

2.3. Критерії екологічного аудиту

Екологічний аудит здійснюється на основі визначених критеріїв і зібраних доказів аудиту. Критерії екологічного аудиту — це система державних та відомчих природоохоронних, інвестиційних і господарських законів, екологічних норм, стандартів і вимог, керуючись якими, зіставляють зібрані під час аудиту докази (фактичні показники, документи, характеристики) стосовно стану охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Критерії екоаудиту самі по собі є складною системою показників і водночас — складовою системи безпеки діяльності підприємства (чи іншого об'єкта природокористування) для навколишнього середовища і населення. В цій системі можна виокремити дві групи критеріїв:

- критерії екоаудиту для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку;
- критерії екоаудиту для видів діяльності та об'єктів, що не становлять

підвищеної екологічної небезпеки;

Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, встановлений Постановою Кабінету Міністрів України. Критеріями екоаудиту для цих видів діяльності і об'єктів є спеціальні постанови Кабінету Міністрів.

2.4. Еколого-аудиторська діяльність

Визначення еколого-аудиторської діяльності наведено в проекті розділу "Екологічний аудит" Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища". За своєю суттю еколого-аудиторська діяльність — це підприємницька діяльність аудиторів (аудиторських фірм), пов'язана із здійсненням незалежних позаповідомчих перевірок та оцінок з наданням аудиторських послуг відповідно до укладеного договору.

Аудиторськими послугами є:

- 1) дослідження, аналіз і оцінка екологічного стану об'єкта аудиту;
 - 2) виявлення еколого-економічних проблем, їх систематизація і ран* жування за пріоритетністю та ризиком небезпеки;
 - 3) правове та еколого-економічне обґрунтування розв'язання існуючих проблем (правова та вартісна оцінка);
 - 4) розроблення аудиторських висновків та рекомендацій щодо поліпшення екологічних характеристик об'єкта аудиту;
 - 5) розроблення екологічних програм об'єктів аудиту на основі аудиторських висновків і рекомендацій;
 - 6) оцінка ефективності здійснення екологічних політик, програм суб'єктів господарювання;
 - 7) екологічне обґрунтування впровадження винаходів, ресурсозберігаючих технологій і систем, іншого природоохоронного устаткування і обладнання;
 - 8) еколого-економічне оцінювання ризику зміни форм власності;
 - 9) еколого-економічне оцінювання ризику адміністративних рішень;
 - 10) екологічне супроводження інвестиційних програм, проектів;
 - 11) аудит документів, що встановлюють права власників і користувачів на користування природними ресурсами;
 - 12) аудит розрахунків платежів за користування природними ресурсами.
- Передбачається, що організаційна структура системи еколого-аудиторської діяльності в Україні складатиметься з:

- координуючого органу і методичного управління у складі Мінекології України;
- галузевих і регіональних центрів підтримки розвитку екологічного аудиту;
- центрів навчання і практичного стажування екоаудиторів;
- аудиторів та спеціалізованих аудиторських фірм.

Функціонування системи еколого-аудиторської діяльності в Україні має регламентуватись відповідним Положенням про екологічний аудит, що затверджується Кабінетом Міністрів України. В цьому Положенні визначається також порядок ліцензування та сертифікації еколого-аудиторської діяльності з урахуванням загальних положень Закону України "Про аудиторську діяльність".

2.5. Система навчання з екологічного аудиту

Системи екоменеджменту та екоаудиту впроваджуються відповідно до методології і практики системного підходу на принципах управління за кінцевим екологічним результатом. *Це два основних методологічних принципи функціонування системи екологічного менеджменту та аудиту, якими повинні володіти як професіонали-аудитори, так і персонал підприємства, компанії, який відповідає за функціонування системи екоменеджменту.*

Вимоги до навчальних програм — відповідність стандартам кваліфікаційних критеріїв або вимогам до екологічних аудиторів та функціональним обов'язкам персоналу систем екоменеджменту підприємств, компаній, галузей; вміст основ знань із застосування

методів системного підходу та управління за кінцевими екологічними результатами; екологічного законодавства, нормативних актів, основ екологічної науки і технології. Із спеціальних знань до навчальних програм можуть входити розділи із "Системи екологічного менеджменту і аудиту", "Типи екологічного аудиту, процедури та техніка виконання", "Економіка і право екологічного аудиту", "Техніко-екологічні аспекти роботи підприємств".

Навчальні програми мають бути зорієнтовані на активні методи навчання із застосуванням роздаткового друкованого матеріалу, аналізу конкретних ситуацій, ділових комп'ютеризованих ігор та ін.

Категоріями осіб, що навчаються, можуть бути три: професійні незалежні провідні аудитори та екологічні аудитори, що сертифікуються згідно із стандартними вимогами; управлінський персонал в галузі екологічного менеджменту галузей, корпорацій підприємств; персонал суміжної еколого-інвестиційної та еколого-економічної діяльності.

Форми навчання — для професіоналів СЕМА на міжнародному рівні рекомендується форма навчання другій або суміжній (еквівалентній) кваліфікації, якої можна набути після закінчення першої освіти протягом мінімум трьох років навчання з відривом від виробництва або еквівалентного часу без відриву від виробництва; для інших категорій — без відриву від виробництва із застосуванням методу консультивання або інших методів активного навчання.

Особисті якості спеціалістів у системі екоменеджменту та екоаудиту є такими:

- *володіння системним мисленням;*
- *вміння спілкуватися з людьми (комунікабельність, дипломатичність, такт);*
- *вміння ясно висловлюватись у будь-якій формі (усній, письмовій);*
- *здатність до об'єктивності та незалежності;*
- *особиста зібраність, організованість, урівноваженість;*
- *вміння робити і формулювати висновки;*
- *шанобливе ставлення до інших звичаїв та культур.*

ТИПОВИЙ ПРОЦЕС ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

1. *Обсяг та межі екологічного аудиту*
2. *Основні вимоги до аудиторів*
3. *Порядок проведення екологічного аудиту*
4. *Підготовча робота на підприємстві*
5. *Робота із збирання інформації*
6. *Підведення підсумків проведеної роботи та їх обговорення*

Для успішного проведення екоаудиту та одержання від нього корисних результатів слід дотримуватись таких вимог:

- предмет екоаудиту та учасники, які відповідають за нього, мають бути чітко визначені й зафіксовані в документах;
- проведення екоаудиту повинно підтримуватись вищим керівництвом підприємства, яке виявляє готовність адекватно відреагувати на всі недоліки, виявлені під час аудитування;
- необхідно мати вірогідну й достатню за обсягом інформацію про предмет екоаудиту:
- групі екоаудиторів повинні бути надані відповідні повноваження, ресурси; вони повинні мати відповідну підготовку для належного виконання дорученої роботи;
- слід бути впевненими, що проведення екоаудиту дістане підтримку з боку виробничого персоналу підприємства, що аудитується.

Лише після того як керівник групи аудиторів (провідний аудитор), провівши консультації із замовником, переконається в додержанні цих вимог, можна розпочинати екоаудит.

1. Обсяг та межі екологічного аудиту

При визначенні замовником цілей екоаудиту він звичайно посилається на систему критеріїв, за якими здійснюється порівняння зібраних фактичних даних екоаудиту. Це може бути відповідність їх природоохоронному законодавству, вимогам інвесторів, системі екоменеджменту, зразкам екологічної практики, кодексу поведіння та екологічній політиці підприємства тощо. За погодженням із замовником визначають обсяг екоаудиту, який забезпечить досягнення поставлених цілей. Обов'язковим є складання звіту за результатами екоаудиту. Розроблення рекомендацій та плану заходів, екологічних програм не є обов'язковим, проте може бути передбачене у складі аудиту за бажанням замовника.

В обсязі екоаудиту зазначають:

- межі території, що аудитується;
- перелік технологічних процесів;
- межі в часі;
- необхідність відбору проб;
- необхідність оцінювання впливів за межами ділянки;
- необхідність аудитування суміжників;
- характер взаємодії з органами державного управління;
- можливість залучення третіх сторін та ін.

Всю інформацію документують і передають підприємству, що аудитується. до початку аудиту.

2. Основні вимоги до аудиторів

Основними вимогами до екоаудиторів є їхня об'єктивність, незалежність від підприємства, що аудитується, та компетентність. Під час аудитування аудитори повинні виявляти професійну старанність, сумлінність, вміння та розсудливість. Відносини аудиторів із замовником мають характер конфіденційності й довіри.

Обговорюючи із замовником умови проведення екологічного аудиту, провідний аудитор визначає і узгоджує критерії аудиту. Для перевірки виконання визначених критеріїв має бути зібрана, проаналізована, розтлумачена і задокументована відповідна

інформація, яка буде використана як доказ отримання результатів екоаудиту. Адекватність доказів має бути підтверджена тим, що незалежні один від одного компетентні екоаудитори отримують схожі результати аудиту при оцінюванні тих самих доказів екоаудиту. Це гарантуватиме достовірність результатів і висновків аудиту, які передаються замовникові у формі письмового звіту.

Провідний аудитор після консультацій із замовником визначає структуру звіту відповідно до прийнятих стандартів.

3. Порядок проведення екологічного аудиту

За міжнародними і державними стандартами весь процес екоаудиту простежується як логічна послідовність чітко визначених завдань, що забезпечують дотримання системного підходу. Всього завдань (або кроків) дванадцять, вони поділені на три групи по 4 таких завдання в кожній:

- *підготовча робота на підприємстві;*
- *робота із збирання інформації;*
- *підведення підсумків проведеної роботи*
- *та їх обговорення.*

На всіх стадіях екоаудиту бере участь відповідальний представник керівництва підприємства — *екоменеджер*. Приймаючи рішення щодо проведення екоаудиту, керівництво підприємства має уповноважити одного із своїх представників (головного інженера або його заступника з питань екологічної безпеки виробництва) на виконання всієї організаційної роботи, пов'язаної з екоаудитом. Його призначення з визначенням прав і обов'язків оформляється наказом по підприємству.

Екоменеджер повинен підібрати керівника групи аудиторів, за поданням останнього узгодити персональний склад цієї групи і подати його на затвердження керівництву підприємства. Він забезпечує оформлення контракту (договору) на проведення аудиту і є тією особою, котрій аудиторська група дає звіт про результати екоаудиту після його закінчення.

4. Підготовча робота на підприємстві

Відповідальний за проведення екоаудиту менеджер разом з кваліфікованим консультантом-аудитором (який у подальшому може бути керівником аудиторської групи при проведенні екоаудиту на підприємстві) повинен вирішити насамперед чотири завдання:

- 1) визначити коло питань, які розглядатимуться під час аудитування та його цілі (1 — Визначити коло питань і цілі);
- 2) підготувати документи, які дають загальне уявлення про екологічні характеристики діяльності підприємства та його технічних засобів (2 — Огляд засобів);
- 3) розробити протокол (порядок проведення) аудиту (3 — Розробити протокол аудиту);
- 4) підготувати план аудиту (4).

З а в д а н н я 1. *Визначити коло питань і цілей.* Залежно від того, в чому заінтересований замовник, можуть бути різними цілі і коло питань. Цілі можуть бути природоохоронними, інвестиційними, маркетинговими, технічними, екоменеджерськими. Відповідно до цього застосовують той чи інший тип екоаудиту зі своїм колом питань.

З а в д а н н я 2. *Огляд засобів.* Екоменеджер до початку аудитування ознайомлює керівника групи аудиторів з виробництвом та з наявними екологічними проблемами. Особливої уваги при цьому заслуговує ознайомлення із системою екоменеджменту та з працівниками, які відповідають за її функціонування. Треба також з'ясувати, які види діяльності підприємства регулюються ліцензіями та дозволами. Разом з керівником групи аудиторів екоменеджер проводить огляд усіх технічних засобів, що підлягають аудитуванню, і відповідає на запитання відповідних фахівців підприємства. Він заповнює анкету (з переліком запитань), яку йому дає керівник групи аудиторів. Таке внутрішнє контрольне анкетування вимагає, щоб керівництво підприємства надало інформацію про екологічну політику підприємства та порядок її проведення, про виробничу діяльність, відповідальність за екологічні правопорушення, про дозволи на природокористування та

системи управління підприємством.

Надану інформацію та здатність керівництва підприємства дати належні відповіді на цей запит аудиторі використовують у подальшому, характеризуючи та оцінюючи природоохоронну діяльність підприємства та екологічну компетентність його керівництва.

Екоменеджер повинен завчасно (до початку аудиту) підготувати пакет документів, які допоможуть аудиторам ознайомитися зі специфічними особливостями кожної з виробничих ділянок та підготувати список об'єктів аудиту і його протокол. Зазвичай такими документами є:

- *вся розпорядча документація екологічної спрямованості, яка стосується даної виробничої ділянки (накази, розпорядження, постанови, дозволи тощо);*
- *звіти, доповіді, службові записки з екологічних питань, що є у розпорядженні адміністрації, наприклад, звіти про оцінку впливу на навколишнє середовище — ОВОС, доповіді про витокі та розливи небезпечних речовин, попередні доповіді про екоаудит;*
- *технічна політика підприємства та процедури її реалізації, включаючи екологічну політику, порядок дій у випадках витоків і розливів небезпечних речовин та ін.;*
- *перелік небезпечних речовин і відходів, сховищ відходів, резервуарів для зберігання хімічних речовин із зазначенням терміну їх використання та вмісту;*
- *детальні схеми ділянки, паспорт водного господарства підприємства з доданням схеми водовідведення від підприємства до водного об'єкта;*
- *список персоналу, який здатний забезпечити необхідну інформацію під час аудиту, із зазначенням службових приміщень і телефонів.*

З а в д а н н я 3 . *Розробити протокол аудиту.* Протокол екоаудиту (порядок його проведення) складають на основі визначених раніше кола питань і цілей аудиту та вихідної інформації, одержаної під час огляду засобів виробництва. Протокол включає перелік вимог, підходів і процедур, яких мають дотримуватись аудиторі. Він повинен гарантувати системність аудитування.

До переліку входять усі критерії, які можуть бути застосовані в межах визначеного раніше кола питань екоаудиту. Всі критерії переглядаються для визначення їх відповідності виробничій діяльності підприємства та встановленому колу питань, то розглядаються під час аудиту, а також його цілям. Якщо, наприклад, мета екоаудиту полягає в оцінці дотримання природоохоронного законодавства, то використовують такі критерії, як відповідні нормативні вимоги, а якщо в оцінці того, якою мірою дія системи екоменеджменту на підприємстві відповідає об'єктивним уявленням про належне прагнення керівництва та персоналу підприємства до поліпшення його екологічних показників, то критерієм слугує модель екоменеджменту (світовий аналог), яка приймається за еталон, що демонструє таке прагнення. Протокол розробляє керівник групи аудиторів (провідний аудитор). До його прийняття як керівництва до дії з ним має ознайомитися екоменеджер і в разі потреби зробити свої зауваження. Якщо керівник групи аудиторів згоден із зауваженнями екоменеджера, він вносить до протоколу відповідні зміни.

З а в д а н н я 4. *Підготувати план аудиту.* План аудиту складає керівник групи аудиторів разом з екоменеджером. Цей план включає три розділи. В першому визначається персональний склад групи з розподілом функцій між її членами. В другому — наведено графік проведення аудиту, в третьому — подано план організаційно-технічних заходів щодо проведення екоаудиту.

Перший розділ плану. До персонального складу групи аудиторів включають фахівців, спеціалізація яких повністю охоплює всі призначені до вирішення групою аудиторів питання. Тобто в її складі мають бути технолог, ознайомлений з технологічним процесом виробництва, гідрогеолог, який може оцінити вплив підприємства на підземні води (якщо такий вплив існує); еколог, здатний оцінити вплив на довкілля хімічних речовин, які задіяні у технологічному процесі (в тому числі у скидах, викидах і відходах); фахівець у галузі екоменеджменту.

Усі фахівці повинні мати високий рівень професійної підготовки та необхідний практичний досвід. Обов'язковим для них є розуміння теорії та процедур екоаудиту і вміння

використати це на практиці, а також знання в загальних рисах того технологічного процесу, який буде аудитуватися. Кожний аудитор зобов'язаний знати діючі законодавчі акти та нормативні документи, які стосуються кола питань, що аудитуються. Зрозуміло також, що вони мають знати етичні норми поведінки і вміти дотримуватись їх під час виконання своїх обов'язків. Кваліфікаційні вимоги до екологічних аудиторів викладені у стандартах ISO 14012 і ДСТУ ISO 14012—97.

Другий розділ плану. В цьому розділі подано графік проведення екоаудиту. Він включає 8 етапів:

- 1) збори з приводу відкриття аудиту (завдання 5);
- 2) огляд виробничого процесу (завдання 6);
- 3) оцінювання системи екоменеджменту (завдання 7);
- 4) огляд документів і записів (завдання 8);
- 5) список попередніх результатів (завдання 9);
- 6) заключна нарада (завдання 10);
- 7) підготовка та подання звіту про аудит (завдання 11);
- 8) звітування перед замовником аудиту (завдання 12).

Графік має такі графи: 1) номер порядковий (№ пор.), 2) найменування етапу екоаудиту, 3) початок, 4) закінчення. 5) місце проведення, 6) відповідальний виконавець, 7) учасники, 8) примітки.

Час початку та закінчення кожного з етапів екоаудиту визначають керівник групи аудиторів разом з екоменеджером з урахуванням обсягів робіт, то мають бути виконані, та очікуваних при цьому затрат праці.

Третій розділ плану містить організаційно-технічні заходи щодо забезпечення успішного проведення екоаудиту. У цьому розділі зазначено всі заходи, за виконання яких відповідає адміністрація підприємства, стосовно транспортного, побутового та житлового забезпечення роботи аудиторів, а також задоволення їхніх потреб у робочих приміщеннях, послугах зв'язку, копіювальній техніці і, в разі потреби, у засобах техніки безпеки.

План аудиту має бути гнучким, у нього можна вносити необхідні зміни під час проведення екоаудиту, зокрема для ефективного використання ресурсів.

Крім викладених вище питань у плані можуть бути визначені: цілі та обсяг аудиту; критерії аудиту; підрозділи підприємства, в яких проводитиметься екоаудит; функціональні обов'язки і/ або список осіб, що мають безпосереднє відношення до СЕМ підприємства; пріоритетні елементи СЕМ з точки зору екоаудиту; робоча мова і мова написання звіту про аудит; перелік документів, на які посилаються; вимоги до конфіденційності; вимоги до зберігання документів.

Підготовлений план екоаудиту погоджується з його замовником (клієнтом), який може внести до нього необхідні, на його погляд, зміни. Затверджений керівником групи аудиторів план отримують замовник аудиту, (підприємство) і кожний з аудиторів. Виконання його є обов'язковим для всіх, кого він стосується.

5. Робота із збирання інформації

Необхідну для екоаудиту інформацію збирають безпосередньо на підприємстві, що аудитується. На момент прибуття групи аудиторів екоменеджер повинен забезпечити: готовність керівного та технічного персоналу підприємства виділити частину свого робочого часу для того, щоб сприяти аудиторам при здійсненні оглядів, одержання необхідних документів, проведення ознайомчих бесід; надання робочого приміщення для групи аудиторів; доступ до копіювальної та комп'ютерної техніки, телефону, факсу і т.ін.

Завдання 5. *Збори у зв'язку з початком аудиту.* Екоменеджер разом з керівником групи аудиторів організують збори, присвячені початку аудиту, на які запрошують керівний склад підприємства та аудиторів. По суті, ці збори і є початком проведення екоаудиту безпосередньо на підприємстві (його ділянці). На зборах необхідно:

- *познайомити аудиторів і ключових представників підприємства, встановити між ними офіційні комунікаційні зв'язки;*

- *переконатися в тому, що всі учасники зборів повністю розуміють коло питань, які*

будуть предметом екоаудиту, та цілей останнього;

- аудиторам — пояснити керівництву підприємства суть аудиторської діяльності, що проводитиметься, її методи й процедури;

- обговорити графік проведення екоаудиту. підтвердити дату і час проведення заключної наради;

- підтвердити забезпеченість аудиторів робочими місцями, устаткуванням та матеріалами;

- уточнити вимоги конфіденційності, можливості щодо фотографування та зняття копій з документів;

- обговорити вимоги техніки безпеки;

- запевнити аудиторів в активній участі підприємства в аудитуванні, перекопати представників підприємства у повній відсутності причин для тривоги та стурбованості з їх боку під час проведення екоаудиту, в тому, що наслідки перевірки для персоналу підприємства можуть бути лише позитивними.

Після закінчення зборів екоменеджер влаштовує для групи аудиторів коротку екскурсію для загального ознайомлення їх з підприємством. Збір інформації аудиторі починають з огляду виробничого процесу (завдання 6). Майже паралельно з цим вони розпочинають оцінювання системи екоменеджменту (завдання 7) та огляд документів і записів (завдання 8).

У процесі виконання останніх трьох завдань аудиторі мають зібрати документальні свідчення (докази) відповідності фактичного стану речей твердженням у раніше заповненій підприємством контрольній анкеті.

Завдання 6. Огляд виробничого процесу. Мета виконання цього завдання полягає в тому, щоб кожний аудитор повністю зрозумів суть екологічних проблем підприємства і визначив заходи щодо їх розв'язання. Для цього потрібно:

- визначити (ідентифікувати) всі зони потенційного екологічного ризику;

- оцінити ефективність організаційно-технічних заходів та іншої діяльності, спрямованої на зменшення ризику;

- визначити ефективність технічних засобів, які застосовуються на підприємстві для зменшення ризику;

- оцінити системи моніторингу на підприємстві.

Для збирання необхідної інформації проводять:

- обстеження всіх видів діяльності і технологічних процесів із зосередженням основної уваги на джерелах викидів, скидів та відходів виробництва;

- детальний огляд зон, де здійснюється технологічний процес виробництва і зберігаються сировина, напівфабрикати, продукція та відходи підприємства, а також: огляд резервуарів, накопичувачів, відвалів тощо, транспортних і навантажувально-розвантажувальних майданчиків, прилеглих до них територій;

- бесіди з технічним персоналом підприємства для з'ясування його думки щодо дотримання на підприємстві природоохоронних вимог за останні роки;

- бесіда з офіційними представниками місцевих природоохоронних органів для з'ясування ступеню дотримання підприємством вимог діючих законодавчих та інших нормативних документів за останній період.

Під час огляду виробничого процесу аудиторі не відбирають проби для проведення аналізів, оскільки це не входить у межі їхніх завдань. У разі потреби вони можуть зажадати від екоменеджера проведення таких аналізів із залученням компетентної організації, засвідчені результати яких мають бути передані групі аудиторів.

Завдання 7. Оцінювання системи екоменеджменту. За результатами огляду виробничого процесу безпосередньо в цехах і на дільницях підприємства можна зробити наступний крок — оцінити ефективність системи екоменеджменту. Для цього аудиторі за сприяння екоменеджера проводять бесіди з представниками вищої ланки керівництва підприємства, для того щоб мати повне уявлення про діючу на підприємстві систему екоменеджменту. В ході зустрічей керівники підприємства відповідають на всі запитання,

які цікавлять аудиторів.

Отриману під час таких зустрічей інформацію аудитори використовують для порівняння діючої на підприємстві системи екоменеджменту з кращими існуючими зразками систем на аналогічних підприємствах, як українських, так і зарубіжних. При цьому особливу увагу вони приділяють виявленим під час виконання попереднього (шостого) завдання недолікам, підвищеному ризику на тій чи іншій стадії технологічного процесу, прагнучи з'ясувати, чи не є вони результатом тих або інших недоліків системи екоменеджменту.

У процесі оцінювання системи екоменеджменту доцільно розглядати її за такими блоками питань:

- 1) з екологічної політики підприємства, програм і процедур;
- 2) стосовно відповідальності, визначеної для персоналу;
- 3) щодо створення, обробки, передачі та використання інформації;
- 4) щодо освіти, професійної підготовки, екологічного виховання.

По кожному з цих блоків питань аудитори мають дати відповідь, чи здатна діюча система екоменеджменту ліквідувати існуючі екологічні недоліки, знизити екологічний ризик там, де він є не виправдано високим.

З а в д а н н я 8. Огляд документів і записів. Для проведення екоаудиту важливими є документи й записи всіх видів, що стосуються підприємства. Тому екоменеджер повинен завчасно з'ясувати, які саме документи і записи потрібні аудиторам, і своєчасно надати їх або зняти з них необхідні копії. Такими документами підприємства є:

- дозvoli по природокористування;
- паспорт водного господарства;
- екологічний паспорт;
- паспорт відходів;
- журнали аналізів сировини, викидів, скидів, відходів;
- форми статистичної звітності 2-тп(повітря), 2-тп(водгосп) та ін.;
- накази по підприємству, які стосуються природоохоронної діяльності;
- висновки та приписи екологічної інспекції;
- заяви, скарги, листування з приводу екологічних проблем;
- документи, що підтверджують законність видалення відходів;
- звіти про попередні аудити;
- звіти підприємства державним органам;
- документи, що висвітлюють проведену роботу з професійної підготовки, екологічного виховання та ін.

Необхідно зібрати достатні свідчення (докази) відповідності СЕМ підприємства критеріям аудиту СЕМ. Зібрану інформацію треба перевірити, зібравши додаткові дані від незалежних джерел, виділити (позначити) ненадійні свідчення.

Аудитори повинні перевірити, чи забезпечують існуючі на підприємстві методики відбору проб та аналітичних вимірювань достовірність ненадійної інформації.

На підставі цих документів, даних про огляд ділянки, бесід з персоналом екоаудитор створює власні аналітичні документи, проілюстровані фотографіями.

6. Підведення підсумків проведеної роботи та їх обговорення

Це завершальна фаза аудиту. В цей час аналізують раніше зібрані дані і розробляють висновки аудиту, які передають екоменеджеру для того, щоб з ними ознайомилося керівництво підприємства, обговорило з групою аудиторів і падалі використовувало у своїй діяльності.

З а в д а н н я 9. Список попередніх результатів. Аудитори розглядають усі зібрані дані екоаудиту для визначення того, в чому СЕМ підприємства не відповідає критеріям аудиту СЕМ. Ці результати екоаудиту аудитори розглядають разом з екоменеджером підприємства для з'ясування його думки відносно підтвердження виявлених невідповідностей. Кінцевим результатом виконання цього завдання є складання систематизованого списку виявлених недоліків (ранжований за ступенем ризику) та

попередніх рекомендацій щодо їх усунення.

З а в л а н н я 10. Заключна нарада. Перш ніж залишити підприємство, група аудиторів має провести заключну парадну з його керівництвом. Нарадну організує екоменеджер. Під час наради екоаудитори повинні:

1) оперативно проінформувати керівництвом підприємства про виявлені недоліки з тим, щоб керівництвом вжило невідкладних заходів щодо їх усунення (маючи на увазі, що офіційно висновки екоаудиту можуть надійти на підприємство лише через кілька тижнів);

2) дати змогу керівництвом підприємства обговорити з аудиторами їхні рекомендації. При цьому можуть бути зняті всі можливі непорозуміння та підтверджена справедливність висновків аудиту.

Будь-які неузгодженості між аудиторами і керівництвом підприємства слід з'ясувати до того, як провідний аудитор підготує звіт. Останні рішення щодо суті та формулювання висновків за результатами екоаудиту приймає провідний аудитор, тепер уже не узгоджуючи їх з підприємством (замовником), що аудитується.

З а в д а н н я 11 . Підготовка та подання звіту про аудит. Звіт про аудитування аудиторів складають під керівництвом провідного аудитора за межами підприємства. У ньому стисло й точно висвітлюють результати аудиту, належним чином обґрунтовуючи висновки та підкріплюючи їх необхідними документами. За бажанням замовника аудиту, у звіті можуть бути наведені витрати на розроблення аудиторами рекомендацій (еколого-економічні обґрунтування).

Проект звіту подають на розгляд замовнику, який може зробити свої зауваження до нього. Затверджений керівником групи аудиторів і, якщо потрібно, керівництвом підприємства звіт подається замовникові аудиту.

У разі, коли підприємство не є замовником аудиту, звіт подається йому лише з дозволу замовника.

З а в д а н н я 1 2. Звітування перед замовником аудиту. Заключною фазою аудиту є звітування перед керівництвом організації — замовника екоаудиту. Таким замовником може бути керівництвом підприємства (якщо воно замовило аудит) або якась інша організація, заінтересована у проведенні екоаудиту на даному підприємстві.

Якщо замовником є підприємство, екоменеджер організує засідання його керівництва з тим, щоб з'ясувати суть тієї юридичної відповідальності або тих потенційних правових проблем, які очікують його згідно з висновками аудиту. Підприємство може також визначити свої пріоритети у здійсненні екологічної політики та прийняти рішення щодо забезпечення ресурсами, необхідними для проведення першочергових заходів.

Звіт про результати аудиту, перевірений і засвідчений спеціально акредитованим перевіряючим (веріфасром), офіційно подається замовникові аудиту.